
УДК 343.985.7

О. В. Болгар

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО
СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ У ДОКУМЕНТУВАННІ
КРИМІНАЛЬНОГО АВТОБІЗНЕСУ**

Постановка проблеми. Вивчення практики роботи правоохоронних органів дозволяє стверджувати, що контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту у провадженнях щодо кримінального автобізнесу здійснюється у двох можливих ситуаціях, обидві з яких пов'язані із затриманням злочинців «на гарячому» (під час отримання – передачі викупу за повернення автомобілю чи замаху на його незаконне заволодіння). Оскільки затримання злочинців «на гарячому» під час отримання – передачі викупу за повернення автомобілю за наявності певної специфіки переважно здійснюється відповідно до тактичних рекомендацій із документування факту вимагання, ми повинні сконцентруватися на ситуації, коли спеціальний слідчий експеримент здійснюється для затримання злочинців «на гарячому» під час замаху на незаконне заволодіння автотранспортом.

Безпосередньо такої негласній слідчій (розшуковій) дії (надалі – НСРД) як спеціальний слідчий експеримент на монографічному рівні у криміналістичних та оперативно-розшукових дослідженнях ще достатньо уваги не приділялось.

Інструкція про організацію проведення НСРД [1] визначає спеціальний слідчий експеримент як форму контролю за вчиненням злочину, сутність якої полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, із метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину.

Окремими дослідниками зазначалося, що проведенням цієї НСРД стає можливим встановити ефективний контроль за діями підозрюваного та перевірити його дійсні наміри щодо вчинення злочину саме шляхом створення певних умов в обстановці, в якій діє винна особа, необхідних для ефективного документування. Ця обстановка як частина матеріального середовища, окрім певної ділянки території та сукупності різних предметів,

також містить поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини і взаємодію між ними. Умовами, що вводяться до обстановки та полегшують документування злочинної діяльності підозрюваного, можуть бути предмети чи об'єкти-пастки, заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби, спеціально виготовлені речі і документи, а також здійснювані одночасно зі спеціальним слідчим експериментом інші НСРД. Спеціальний слідчий експеримент може проводитися разом з імітуванням обстановки злочину, як правило, на його завершальному етапі за умов успішного ходу документування винна особа затримується «на гарячому» під час замаху на вчинення злочину [2, с. 127].

Метою статті є обґрунтування спеціального слідчого експерименту як тактичної операції у документуванні злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш суттєві вимоги до організації проведення спеціального слідчого експерименту як однієї із форм контролю за вчиненням злочину визначені у ст. 271 КПК України. Зазначено, що він не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти посяганням на життя або заповідянню особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; утечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; екологічній або техногенній катастрофі.

Прокурор у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину зобов'язаний викласти обставини, які свідчать про відсутність під час НСРД провокування особи на вчинення злочину; зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів. Якщо під час проведення контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватись у межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК України.

Під час підготовки та проведення заходів із контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї НСРД. Якщо така дія закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності цієї особи [3].

Ми повинні наголосити на тій обставині, що практиці протидії нелегальному автобізнесу загалом та незаконному заволодінню автотранспортними засобами зокрема відомі випадки дуже ефективного застосування операцій із контролю за вчиненням злочину (до вступу в дію КПК України 2012 року – оперативного експерименту) у виявленні та припиненні ді-

яльності організованих злочинних угруповань (надалі – ОЗУ), що діють у досліджуваній сфері. Такі операції завжди супроводжуються застосуванням «автомашин-пасток». Водночас дослідження сучасної вітчизняної практики дозволяє констатувати, що оперативні підрозділи кримінальної поліції вкрай рідко користуються таким інструментарієм.

Ми вважаємо, що у зв'язку із зазначеною законодавчою вимогою про обов'язок прокурора у відповідному рішенні викласти обставини, які свідчать про відсутність провокування особи на вчинення злочину, необхідно виокремити особливості, які відрізняють контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту від провокації. По-перше, під час проведення спеціального слідчого експерименту об'єкт НСРД має повну свободу дій і не залежить (фізично, психологічно) від волі суб'єкта заходу. По-друге, у ході проведення спеціального слідчого експерименту суб'єкт має право на здійснення тільки правомірних дій, що не спонукують (не схиляють) об'єкт НСРД до вчинення злочину. Тільки за умов дотримання цих вимог проведення спеціального слідчого експерименту можна вважати законним і припустимим. Саме ці обставини повинен обґрунтовувати прокурор у рішенні про проведення спеціального слідчого експерименту.

Щодо безпосередньої методики проведення спеціального слідчого експерименту на початковому етапі розслідування кримінального автобізнесу, то вона стосується таких тактичних рекомендацій.

Відомчою інструкцією передбачено, що на етапі реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи (надалі – ОРС) начальник оперативного підрозділу з дотриманням режиму таємності надає слідчому необхідні матеріали справи для вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про можливі протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність у їхніх діях ознак злочину. Водночас розробляється план заходів із реалізації матеріалів ОРС, який затверджує начальник оперативного підрозділу та органу досудового розслідування [4].

Поряд з іншими пунктами, передбаченими у такому плані, окремим блоком повинна бути докладно розписана тактична операція із проведення спеціального слідчого експерименту. У найбільш складних випадках план спеціального слідчого експерименту необхідно складати окремо. Необхідно передбачити мету, завдання, сили та засоби негласної дії; заходи щодо забезпечення конспірації та безпеки учасників; грошового і матеріально-технічного забезпечення; дії із документування злочинної діяльності (аудіо-, відеоконтроль осіб та місця; зняття інформації із транспортних телекомунікаційних мереж чи з електронних інформаційних систем; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем); форми взаємодії з оперативними підрозділами. У плані вказується склад штабу операції, груп документування, спостереження, прикриття та затримання із кола працівників оперативних підрозділів.

Підготовчий етап операції завершується розвідкою місцевості, де заплановано проведення спеціального слідчого експерименту. Під час такої розвідки обираються місця найоптимальнішого розміщення сил і засобів, а також здійснюються контррозвідувальні заходи щодо виявлення відповідних підготовчих дій учасників організованих злочинних угруповань (надалі – ОЗУ) та недопущення розшифрування майбутньої операції. Якщо задумом операції передбачається застосування відповідного тактичного прийому документування, то ретельно підшукується та обладнується засобами негласної аудіо-, відеофіксації «автомобіль-пастка», що здатен повернути увагу учасників ОЗУ.

Завершується підготовчий етап операції ретельним інструктажем СОГ щодо завдань операції; конкретних дій кожного з учасників; ознайомлення із фото- відеозображеннями відомих учасників ОЗУ, автотранспорту, що ними використовується, та «автомобіля-пастки»; місця проведення операції, його особливостей, які впливають на дії кожного з учасників операції, дислокацію останніх; зв'язку між різними членами СОГ, погодження обумовлених команд і сигналів; можливості та умов застосування спеціальних засобів, зброї під час затримання.

Робочий етап операції зі спеціального слідчого експерименту розпочинається із виїзду залучених сил і зайняття ними заздалегідь визначених позицій. Це відбувається, як правило, не одночасно, а з метою забезпечення конспірації у певній послідовності, що визначається, виходячи із завдань кожної із зазначених груп.

Особливо важливим у ході ведення операції є забезпечення постійного спостереження за учасниками ОЗУ та за місцем проведення операції. Таке візуальне спостереження поєднується із фіксацією подій за допомогою технічних засобів відео-, аудіозапису.

Задумом операції охоплюється ситуація, відповідно до якої затримання злочинців здійснюється після їх проникнення до салону автомобіля і виконання ними можливих та необхідних дій для того, щоб завести двигун. Ці дії злочинців фіксуються шляхом проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до КПК України, як спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269) або аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), що здійснюються у рамках спеціального слідчого експерименту.

Необхідною умовою ефективного затримання є його раптовість та несподіваність для злочинців. Саме тому зближення зі злочинцями група захоплення повинна здійснювати максимально швидко і таким чином, щоб обмежувати дії затримуваних осіб. Тому автомобіль, у якому перебувають злочинці, як правило, блокується автомобілями групи захоплення, затримання відбувається із двох боків. Момент затримання повинен бути зафіксований технічними засобами [5]. При цьому зйомка здійснюється безперервно, включаючи дії з особистого обшуку злочинців.

Суттєві особливості має спеціальний слідчий експеримент із документування злочинної діяльності ОЗУ у сфері кримінального автобізнесу, що здійснюється у ситуації, коли викрадено автотранспорт, а злочинці нама-

гаються здійснити його повернення з отриманням за це від потерпілого грошової винагороди. Така операція здійснюється відповідно до тактичних рекомендацій, що розроблені для документування вимагання [6; 7]. До зазначених особливостей належать такі.

По-перше, з метою перевірки інформації про вимагання на початковому етапі його документування, якщо заявник виявляє конструктивну позицію та погоджується подати офіційну заяву, йому роз'яснюються такі принципи вимоги: він повинен довести справу до судового розгляду, навіть якщо злочинці спробують із ним домовитися; йому приділяється активна роль в оперативній грі, яку він повинен зіграти відповідно до сценарію, визначеного керівником СОГ, вести переговори й зустрічатись із злочинцями під контролем правоохоронців. Здійснюється допит заявника.

По-друге, після допиту слідчий одночасно з оперативними працівниками, які входять до штабу СОГ, здійснюють загальний інструктаж заявника: він нікому не повинен говорити про своє звернення до поліції, не піддаватися на провокації вимагачів, що вони нібито знають про його заяву; всі розмови зі злочинцями повинен вести, тільки негласно записуючи їх; ні під яким приводом не пускати до свого житла сторонніх, розмовляти з ними тільки через двері. Заздалегідь обумовлюються способи екстреного зв'язку між потерпілим і правоохоронцями.

По-третє, особлива увага забезпеченню безпеки заявника повинна приділятися під час організації і проведення його зустрічей із вимагачами. Такі зустрічі негласно контролюються працівниками оперативних підрозділів, які зобов'язані негайно втрутитись і припинити незаконні дії злочинців, якщо виникне реальна загроза викрадення або нанесення шкоди потерпілому і його близьким. Потерпілий ретельно інструктується про лінію поведінки під час кожної чергової зустрічі зі злочинцями. Заявнику роз'яснюється, що за наявності такої можливості він повинен нав'язати вимагачам свою волю щодо місця, часу й порядку проведення зустрічі, способу передачі грошей, при цьому посилаючись на умови, що об'єктивно склалися, побоювання за власну безпеку, неможливість швидко зібрати необхідну для виплати суму тощо. Із метою документування дій злочинців під час зустрічей активно застосовуються такі НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації із транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України).

По-четверте, підготовка до операції із затримання вимагачів складається з низки обов'язкових заходів. Одним з істотних елементів, що визначають успіх спеціального слідчого експерименту, є інструктаж потерпілого про подальшу лінію поведінки. Необхідно визначити й погодити найбільш сприятливе з погляду затримання злочинців місце і час зустрічі для нібито завершення переговорів та передачі необхідних грошей за викрадений автомобіль.

Із метою створення доказової бази у присутності понять грошові купюри або інші предмети, призначені для передачі вимагачам, мітять спеціальними хімічними речовинами, переписуються номери купюр. Із цією метою можуть також використовуватися заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби у правовому режимі, передбаченому ст. 273 КПК України. Якщо предмет вимагання буде передаватися завернутим у папір, його частина відривається для подальшого встановлення експертизою, що обидві її частини раніше склали одне ціле [8, с. 142]. Усі ці дії супроводжуються фотографуванням і зазначаються у відповідному протоколі огляду.

У ході такого спеціального слідчого експерименту затримання злочинців здійснюється під час передачі – отримання грошей за повернення викраденого автомобілю.

Висновки. Наведені у цій статті положення дозволяють зробити висновок про те, що спеціальний слідчий експеримент у документуванні злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу за своєю сутністю є тактичною операцією. Висловлена позиція і наведені погляди дозволяють також запропонувати нове авторське визначення спеціального слідчого експерименту, під яким ми розуміємо тактичну операцію, що проводиться слідчим силами оперативних підрозділів за дозволом прокурора, що є комплексом правомірних дій зі створення негласно контрольованих умов і об'єктів для злочинних зазіхань, під час зіткнення з якими встановлювані чи розроблювані особи опиняються перед добровільним вибором злочинної чи незлочинної поведінки.

Література

1. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
2. Шамота М.В. Виявлення та розслідування вимогань, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.В. Шамота. – Одеса., 2016. – 206 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 394-VIII від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України № 700 від 14.08.2012 р.
5. Лысенко В.В. Расследование вымогательств / В.В. Лысенко. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. – 155 с.
6. Дергач Л.В. Розслідування вимогань, вчинених організованими злочинними групами, у сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Л.В. Дергач ; НАВС. – К., 2011. – 21 с.
7. Иванов С.Н. Организационные и тактические проблемы расследования вымогательств, совершенных преступными группами : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.Н. Иванов. – Ижевск, 1996. – 210 с.
8. Ледащев С.В. Расследование вымогательства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.В. Ледащев. – Нижний Новгород, 2003. – 183 с.

А н о т а ц і я

Болгар О. В. Особливості проведення спеціального слідчого експерименту у документуванні кримінального автобізнесу. – Стаття.

У статті виокремлено особливості, що відрізняють контроль за вчиненням злочинів у формі спеціального слідчого експерименту від провокації. Запропоновано авторське визначення спеціального слідчого експерименту. Розроблено рекомендації щодо порядку проведення контролю за вчиненням злочинів у формі спеціального слідчого експерименту як тактичної операції із документування злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу.

Ключові слова: кримінальний автобізнес, контроль за вчиненням злочину, спеціальний слідчий експеримент, тактична операція.

А н н о т а ц и я

Болгар О. В. Особенности проведения специального следственного эксперимента в документировании кримінального автобізнесу. – Стаття.

В статье выделены особенности, которые отличают контроль за совершением преступлений в форме специального следственного эксперимента от провокации. Предложено авторское определение специального следственного эксперимента. Разработаны рекомендации относительно порядка проведения контроля за совершением преступлений в форме специального следственного эксперимента как тактической операции по документированию преступной деятельности в сфере кримінального автобізнесу.

Ключевые слова: кримінальный автобізнес, контроль за совершением преступления, специальный следственный эксперимент, тактическая операция.

S u m m a r y

Bolhar O. V. Peculiarities of the special investigative experiment in documenting a criminal car business. – Article.

The article highlights the features that distinguish the control of crimes form a special investigative experiment from provocations. The author's definition of a special investigative experiment. Recommendations on the modalities of control of crimes form a special investigative experiment as a tactical operation on documenting of criminal activity in the sphere of criminal business.

Key words: criminal car business, control over the crime, special investigative experiment, tactical operation.